

GEBOORTENBEPERKING IN HET VERLEDEN

naar aanleiding van enige recente literatuur

a.h. huussen jr.

Tot voor kort was het vraagstuk van de beperking van het kindertal onder historici een weinig respectabel object van onderzoek. Ongetwijfeld vond dat zijn oorzaak in het taboe waarmee dit onderwerp in de samenleving werd omgeven. Het was riskant erover te schrijven; slechts weinigen konden zich aan die sociale druk onttrekken. Het 'bevolkingsvraagstuk' was te zeer actueel dat men er objectiverend en zonder partijkiezen over zou kunnen schrijven. (1) Mogelijk is het mede aan het geleidelijke verdwijnen van het taboe te danken dat na de tweede wereldoorlog een snel toenemende hoeveelheid historische literatuur over dit probleem is verschenen. Gedurende het laatste decennium, mede dankzij de opkomst van de familie- en gezinsgeschiedenis, zelfs sprake van een ware hausse. Het lijkt erop dat de stoot tot de intensieve preoccupatie met dit onderwerp vooral van historisch-demografen is uitgegaan. Achter getallen van nuptialiteit, fertiliteit enz. gaat veel verscholen; die getallen zijn objectief en moreel 'neutraal' en ze hebben het voordeel dat men er zich soms achter kan verschuilen.

Een van de centrale problemen in de historische demografie is het verloop van geboorte- sterftecijfers van het midden van de 18e tot het einde van de 19e eeuw, de periode van de zogenaamde 'demografische transitie'. (2) Ter verklaring van het (gegeneraliseerde) verloop der geboortecijfers heeft men gewezen op toename van de contraceptieve praktijken en op het late sluiten van huwelijken (Hajnal's 'Europese huwelijkspatroon'). De vraag is maar: kan op basis van kwantitatief en statistisch onderzoek besloten worden tot wezenlijke veranderingen in het seksuele gedragpatroon van gehuwden vóór de industrialisatie. Het antwoord op deze vraag is van groot belang voor de eventuele juistheid van de (al oudere) hypothese, dat er een directe relatie bestaat tussen toepassing van contraceptie en 'moderniseringsproces'. Dat verband blijkt niet gemakkelijk aan te tonen. De vaagheid van de term 'modernisering' zal daaraan wel mede debet zijn. (3)

Zoals hieronder nog verder zal blijken, is één der kernen van het probleem- nog afgezien van de kwesties rond de techniek van het kwantitatieve onderzoek naar veranderde fertiliteit (4) - wat moeten we verstaan onder 'toepassing van contraceptie'? Slechts contraceptie - van welke aard ook - op massale schaal kan de geboortecijfers zodanig beïnvloeden dat deze bij kwantitatief-demografisch onderzoek significante verschillen vertonen. Het lijkt voorts nog te vroeg generaliserend te stellen dat al vóór 'de' industriële revolutie op massale schaal van gezinsplanning sprake was. Voorlopig moeten we het doen met kleinschalige, lokale onderzoeken - meest volgens de methoden van de zogenaamde gezinsreconstitutie of -reconstructie - die aanwijzingen schijnen op te leveren voor een vroeger bestaan van 'familles contraceptives'. (5)

Wat we onder 'contraceptie' moeten verstaan is evenmin zo eenvoudig als het op het eerste gezicht lijkt. De interpretatie van het begrip kan verstrekkende gevolgen hebben voor de verklaring van het verschijnsel. Men is het er over eens dat er van oudsher een scala van 'middelen' heeft bestaan ter voorkoming van conceptie, geboorte en zelfs van postnatale eliminatie (infanticide, verwaarlozing). (6) Met ariès ben ik geneigd ervan uit te gaan dat de meest vruchtbare conceptualisering ligt in de formulering van de vraag naar het ontstaan van de bewuste gezinsplanning, in de 18e eeuw. (7) Dit behoeft geenszins, hetgeen Ariès schijn te impliceren, een reductie tot mentaliteitsgeschiedenis te betekenen. Een discussie over dit onderwerp kan slechts zinvol worden gevoerd in samenspraak met historici die kwantitatief onderzoek doen. De laatsten echter dienen, van hun kant, de confrontatie met niet-seriële bronnen niet uit de weg te gaan.

Ariès' interpretatie komt, kort gezegd, hierop neer: vóór de 17e eeuw zijn de literaire bronnen over de toepassing van geboortenbeperking dubbelzinnig; ze laten zeker niet de conclusie toe van een wijde verspreiding. Gedurende de 17e eeuw valt een zekere mentaliteitsverandering waar te nemen in kringen van de respectabele Parijse bourgeoisie. Toespelingen in literaire bronnen op geboortebeperking zijn dan niet meer automatisch verbonden met een veroordeling van seksuele 'perversie' en van quasi-criminele praktijken. Pas gedurende de 18e eeuw, die ook diepgrijpende veranderingen in de houding van echtelieden onderling en van ouders ten opzichte van de kinderen geeft te zien (8), vallen enkele fundamentele veranderingen in attitudes en mentaliteit te constateren: nadruk op de levensstandaard, op het welzijn der kinderen, en een scheiding tussen seksueel genot en voortplanting. Dat betekende een radicale breuk met de traditionele christelijke moraal. (9) Ariès plaats - nog steeds in zijn artikel van 1960 (7) - deze verschijnselen in het bredere kader van de transformatie van familie- en gezinsstructuur en van rationalisme en secularisatie. Een belangrijke voorwaarde voor toepassing van contraceptieve technieken was een mentaliteitsverandering die natuurlijke fenomenen van elkaar wist te scheiden, dat wil zeggen: dat 'natuur' en 'leven' geen vanzelfsprekende eenheid meer vormden maar scheidbare elementen waren die veranderd en 'verbeterd' konden worden door de technologie (i.c. de medische)

Deze schets van Ariès is uiteraard te ruw en onvolledig gebleken, en bovendien was ze te zeer op de Franse leest geschoeid. Met name heeft men zich sindsdien gericht op de vraag welke sociale klassen, welke religieuze groepen zich het eerst ontvankelijk hebben betoond voor toepassing van geboortebeperking binnen het huwelijk. Men heeft niet geschroomd Weber's 'these' (10) van stal te halen om ook in deze piste - overigens weinig overtuigend - te paraderen. (11)

De meeste aandacht hebben, eigenlijk vanzelfsprekend, de propagandisten van de geboortebeperking in de 19e en 20e eeuw gekregen. Het is niet nodig over die geschiedenis, die herhaaldelijk is uiteengezet, uit te wijden. De voornaamste voorvechters hebben hun biografen al gevonden (12). Ik beperk mij hier tot het signaleren van enkele recente ontwikkelingen. Het pionierswerk van Banks heeft onlangs tot twee belangrijke bijdragen aan onze kennis van de wijziging in attitude ten opzichte van geboortencontrole in het Engeland van de 19e eeuw aanleiding gegeven. Banks' these, zoals deze door anderen is overgenomen, luidt luidt -en hij was Arië's daarmee voor- dat de bewustwording van de eigen levensstandaard de motivatie tot regeling van de gezinsgrootte beïnvloed (13). Hieraan dient onmiddellijk te worden toegevoegd dat met deze omschrijving Banks geen recht is gedaan. Hijzelf immers kwam, op basis van zijn materiaal, tot een bescheidener conclusie, namelijk dat de enorme verbreiding van de geboortenbeperking in Engeland in het laatste kwart van de 19e eeuw niet bevredigend kan worden verklaard in termen van een toenemende levensstandaard (14). De thesen van een later werk van Banks en zijn vrouw als zouden het feminisme noch de emancipatie van de vrouw (uit de middenklasse) een beslissende rol hebben gespeeld in de gesignaleerde gezinsgrootte-beperking (15) zijn weersproken door Branca (16) en McLaren.

McLarens boek is van een grote rijkwijde, zij het -of dankzij het feit- dat het niet uitsluitend op 'kwantitatief' materiaal is gebaseerd (17). McLaren maakt het aannemelijk dat er geen sprake is -zoals de 'moderniserings'-theorie het wil- als zou de arbeidersklasse, blijkens de sterke daling der geboorten aan het einde van de 19e eeuw, een aanvankelijk typisch burgerlijk gedrag hebben overgenomen. McLaren heeft een lacune gevuld die Banks bij gebrek aan materiaal moest laten bestaan. Hij heeft, ondermeer, diepgaand onderzoek gedaan naar de reactie onder de arbeiders op de (burgerlijke) propagandisten voor geboortencontrole (sinds Malthus). McLaren heeft zich goed gerealiseerd dat het mes der contraceptie aan twee kanten kon snijden: het kon gehanteerd worden als instrument ter bereiking van grotere individuele vrijheid, maar ook als middel tot grotere sociale controle. De vele ideologische gedaanten die de strijd vóór of tegen geboortencontrole in Engeland gedurende de 19e eeuw aannam, zijn fraai door McLaren ontleed. Daarenboven heeft McLaren uitvoerig onderzoek gedaan in de medische literatuur hetgeen hem heeft geleid tot de interpretatie van contraceptie als een soort medische 'self-help' waartegen de medici zich, om professionele redenen, verzetten. Het belang van de medische literatuur voor de botsing der ideologieën blijkt ook sterk uit de, overigens heel anders geaarde, recente werken van Reed over de 'Birth control movement' (18) en van Mohr over de abortus in Amerika (19). Zowel Branca als McLaren hebben, terecht naar het lijkt, Banks' opvatting afgewezen als zou de rechtszaak tegen Annie Besant en Charles Bradlaugh in 1877 een zodanige nationale bekendheid aan de geboortenbeperking hebben gegeven, dat deze zaak als katalysator moet worden gezien in het proces van versnelde toepassing van geboortencontrole (20).

Dit noodzakelijkerwijs beknopte overzicht van recente literatuur wil ik niet beëindigen zonder enkele opmerkingen te maken over de verhouding tussen kwantitatieve en kwalitatieve

geschiedbeoefening. De literatuur over het onderwerp gezinsplanning nodigt er toe uit. Het heeft er alle schijn van dat zich in de geschiedwetenschap eenzelfde polarisering aan het voordoen is tussen zogenaamd kwantificerend en kwalitatief onderzoek als men binnen de sociale wetenschappen al weer aan het overwinnen is. Het zal niet bevorderlijk voor de historische discipline zijn als men elkaar hier op dezelfde wijze te lijf gaat als de sociologen dat deden. Daar zijn de 'kwalitatieven' in de aanval gegaan op een weinig verheven niveau van discussie. Zo gaf Filstead in 1970 een bundel uit waarin hij als één der doelstellingen ervan aangaf: "To provoke those who measure everything and understand nothing" (21). Het valt niet in te zien dat daarmee de noodzakelijke samenwerking wordt bevorderd. De historici dreigen in die richting af te drijven. Een titel als "Pour une histoire qualitative" (22) klinkt al omineus, maar blijkt nog weinig dreiging te bevatten. Erger wordt het als men onschuldige opmerkingen gaat opblazen tot een 'afschuw van het getal' (23) en ronduit ergerlijk wordt het, wanneer gerenommeerde historici (om ons tot het Nederlands toneel te beperken) een volstrekt ongefundeerde tegenstelling tussen 'traditionele' geschiedschrijving en, ja wat eigenlijk? gaan construeren (24). Nieuwe methoden moeten, en kunnen, in het 'beeld' dat geschiedschrijving ('modern' of 'traditioneel') beoogt te geven, worden geïntegreerd (25). De zogenaamde kwantificerende maatschappijhistoricus mag daar niet omheen gaan (26) en de goede doet dat ook niet. J.A. Faber heeft, om een voorbeeld te noemen ontleend aan het hierboven behandelde onderwerp, het aangedurfd, op basis van zijn kwantitatief materiaal, de conclusie te trekken dat al in de 18e eeuw in Friesland bewust geboortenbeperking werd toegepast (27). Een dergelijke stelling, ook al is ze niet door zogenaamd kwalitatief materiaal onderbouwd, is belangrijk voor de mogelijkheid tot het voeren van de discussie. Tegenspraak is dan ook niet uitgebleven. Hofstee stelt ter verklaring een geheel andere hypothese voor, die in dit verband zeker niet onvermeld mag blijven. Hij veronderstelt dat rekening moet worden gehouden "met verschillen in normen die tussen verschillende groepen bestaan met betrekking tot de frequentie in het seksuele verkeer" (28). Hier wordt een perspectief geboden dat mogelijk via 'literaire' bronnen kan worden verscherpt!

Noten.

1. Over het verhitte, en in ons land natuurlijk 'verzuilde' debat tussen de twee wereldoorlogen: Ph. van Praag, "Het bevolkingsvraagstuk in Nederland." Ontwikkeling van standpunten en opvattingen (1918-1940). Deventer 1976 (NIDI-publicaties 1); dez. Het nieuw-malthusianisme in Vlaanderen en Holland, "Spiegel Historiael" 13 (1978), 662-668; Chr. Vandenbroeke: Seksualiteit en vruchtbaarheidscontrole rond 1900. Een terreinverkenning, "Tijdschrift voor

- Sociale Geschiedenis" 4 (1978), 197-221.
2. Zie daarover beknopt, met uitvoerige literaturopgave: P. Kooij, Bevolkingsproblemen, in: H. Baudet en H. van der Meulen (red.): "Kernproblemen der economische geschiedenis" (Groningen, 1978), 132-141; benevens: R.V. Wells, Family history and demographic transition (1975), herdr. in: M. Gordon (ed) "The American family in historical perspective", 2nd ed. (New York, 1978) 516-532.
 3. M.C. Brands, Modernisering, een bruikbaar begrip voor historici?, "Theoretische Geschiedenis" 2 (1975), 118 vv. en de daar besproken literatuur.
 4. Ch. Tilly (ed): "Historical studies of changing fertility", (Princeton, New York, 1978). In deze bundel komt R.A. Easterlin, The economics and sociology of fertility: a synthesis (57-133), tot de conclusie: "In modernized societies, then, fertility is governed by the interaction of the factors shaping family size desires, the potential output (sic) of children, and the costs of fertility regulation. Child-bearing in premodern societies, though 'regulated' by a variety of social and biological mechanisms working through natural fertility, is not yet viewed by the household as involving a potential problem of unwanted children." (132-133). De laatste conclusie is, zoals we nog zullen zien, niet bepaald origineel.
 5. In Frankrijk kennelijk in het laatste decennium van de 18e eeuw: E. Gautier en L. Henry, "La population de Crulai, paroisse normande". (Paris, 1958) INED-cahier, no. 33.; De conclusie hieruit is vertaald als: The population of Crulai, a Norman Parish, in: O. en P. Ranum (eds.): "Popular attitudes toward birth control in pre-industrial France and England (New York, 1972), 45-52; A. Chamoux en C. Dauphin: "La contraception avant la Révolution française", l'exemple de Châtillon-sur-Seine, Annales ESC 24 (1969) 662-684; J. Dupâquier en M. Lachiver, "Sur les débuts de la contraception en France, ou les deux malthusianismes", ibidem 1391-1406; M. Lachiver, Fécondité légitime et contraception dans la région parisienne, in: "Hommage à Marcel Reinhard: sur la population française au XVIIIe et au XIXe siècles" (Paris, 1973) 383-401; E.A. Wrigley, Family limitation in pre-industrial England (1966), o.a. herdr. in: O. en P. Ranum (eds.), als boven, 82-109.
 6. Ik ga daarop niet in; men zie N.E. Himes, "Medical history of contraception". (Baltimore, 1936; repr. als Schocken paperback, New York, 1970)
 7. Ph. Ariès, Interprétation pour une histoire des mentalités, chap. X van: H. Bergues, "La prévention des naissances dans la famille", ses origines dans les temps modernes (Paris, 1960; INED-cahier, no. 35) 311-327; vertaald als: An interpretation to be used for a history of mentalities, in: O. en P. Ranum (eds.), zie nt. 5, 100-125.
 8. Vgl. L. Stone, "The family, sex and marriage in England 1500-1800" (London, 1977).
 9. Ariès besteedde aan deze aspecten al aandacht in zijn eerste grote werk: "Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle" (Paris, 1948) p. 494 vv., dat preludeert op zijn latere monograficën: "l'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime" (Paris, 1960) en: "l'Homme devant la mort" (Paris, 1977).
 10. Vgl. J.H. Stuijvenberg, Problemen rondom de these van Weber, in: H. Baudet en H. van der Meulen (red.), z. nt. 2, 111-116.
 11. Bijvoorbeeld: A. Burgière, "De Malthus à Max Weber: le mariage tardif et l'esprit d'entreprise", in: Annales ESC 27 (1972) 1128-1138; J.-L. Flandrin: "Mariage tardif et vie sexuelle: discussions et hypothèses de recherche", ibidem, 1351-1378; A. Perrenoud, "Malthusianisme et protestantisme: une modèle démographique weberien" (Genève), ibidem 29 (1974), 975-988.
 12. Amusant, maar niet meer up to date, is P. Fryer, "The birth controllers" (London, 1965); verder bijv.: D.M. Kennedy, "Birth control in America, the career of Margaret Sanger" (New Haven, 1970) en R. Hall, "Marie Stopes, a biography" (London, 1977).
 13. J.A. Banks, "Prosperity and parenthood, a study of family planning among the Victorian middle class." (London, 1954)
 14. Ibidem, 204-206.
 15. J.A. en O. Banks: "Feminism and family planning in Victorian England" (New York, 1964).
 16. P. Branca, "Silent sisterhood: middle class women in the Victorian home" (London, 1975, herdr. 1977), 114-142.
 17. A. McLaren, "Birth control in 19th-century England" (London, 1978); zie over geboortencontrole in Engeland nog: R.V. Schnucker, "Elizabethan birth control and Puritan attitudes", in: The Journal of Interdisciplinary History, 5 (1974-5), 655-667, en W.L. Langer, "The origins of the birth control movement in England in the early 19th century", ibidem 669-686.
 18. J. Reed, "From private vice to public virtue, the birth control movement and American society since 1830" (New York, 1978).
 19. J.C. Mohr, "Abortion in America. The origins and evolution of national policy, 1800-1900." (New York, 1978) zie over de abortus -zoals opgemerkt ook een middel tot geboortenbeperking- in Engeland bijv.: P. Knight "Women and abortion in Victorian and Edwardian England", History Workshop 4 (1977) 57-69; A. McLaren, "Women's work and regulation of family size: the question of abortion in the nineteenth century", ibidem, 70-81, en het laatste hoofdstuk van McLaren's in nt. 17 genoemde werk. Bespreking van de abortus is hierboven met opzet achterwege gelaten; zie daarvoor de bijdrage van Jan de Bruijn.
 20. Branca (nt. 16) p. 116-117; McLaren (nt. 17). zie over het proces wegens heruitgave van een brochure over geboortenregeling (uit 1832!) van Knowlton, dat ineens werd aangemerkt als een 'obscene libel': R. Manvell, "The trial of Annie Besant and Charles Bradlaugh" (London, 1976).
 21. Geciteerd door A. Nooy, Meten en wegen, Meerwaarde en minderwaarde in de sociale wetenschappen, in: L. Brunt (red) "Anders bekeken. Wet en werkelijkheid in sociaal onderzoek" (Meppel/A'dam, 1977), 17-32.
 22. Pour une histoire quantitative. Etudes offertes à Sven Stelling-Michaud. (Genève, 1975).
 23. H. Baudet en J.W. Drukker, "De afschuw van het getal".

vervolg van pag. 14

- "Een nabeschouwing over de Jaarrede-1975 van de Voorzitter van het Nederlands Historisch Genootschap" Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 92(1977)1-16 (met naschrift van Slicher van Bath die de 'affaire' tot zijn werkelijke proporties, een storm in een glas water, terugbrengt). Men vergelijke daarbij de twaalf jaar eerder geschreven nuchtere opmerkingen van I.Schöffer "Het dode cijfer en levende getal. Een en ander over kwantificeren in het historisch onderzoek" Tijdschrift voor Geschiedenis 78(1965)257-272, of - als men het van een ander wil horen - de paragraaf over kwantificatie bij B.H.Slicher van Bath "Theorie en praktijk in de economische en sociale geschiedenis" in zijn Geschiedenis: theorie en praktijk (Utrecht/Antwerpen 1978; Aulaboek 625)81-258 (i.c.132-142).
24. J.A.Faber, "Genealogie en maatschappijgeschiedenis" Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 30 (1976) 32-38 (i.c.32: "Naast deze genealogie als hulpwetenschap van de traditionele geschiedsbefoefening is er een andere vorm van genealogie ontstaan".) Zie over de 'sociale genealogie' vooral de gedegen studie van W. Schaub, "Städtische Familienformen in sozialgenealogischer Sicht" (Oldenburg 1743/1870) in: W.Conze Hrsg. Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas. Neue Forschungen (Stuttgart 1976) 292-345.
25. J.T.Noonan Jr, "Intellectual and demographic history" Daedalus vol.92 nr.2 (Spring 1968: themanummer "Historical population studies") 463-485.
26. H.van Diik, (Rotterdam 1810-1880. Aspecten van een stedelijke samenleving. Schiedam 1976) omzeilt de 'kwalitatieve' aspecten van de geboortebeperving in zijn hoofdstukken over de groei van de Rotterdamse bevolking (4) en huishouden en gezinsstructuur (6) nagenoeg volledig (zie p.168-169). Hij laat het bij een vrome wens (zie p.294) die lijkt te getuigen van onvermogen verder dan zgn. 'harde' cijfers te denken.
27. J.A.Faber, Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800 (2 dln. Wageningen, 1972; AAG Bijdragen 17), I, 71 vv.
28. E.W. Hofstee, De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een historisch-demografische en sociologische studie. (Deventer 1978), NIDI-Publicaties 2, 58 en 62 (vgl. ook 85-88, 95, 100 en 106). Op de mogelijke betekenis van wijzigingen in de maritale sexualiteit - en met name in de frequentie van de coïtus - heeft bijv. ook Shorter al gewezen: E.Shorter, The making of the modern family, (New York, 1975) 245 vv.
16. K.K. Keown, Historical Perspectives on Intra-vaginal Contraceptive Sponges, "Contraception", 16 (1977), 1-10.
17. Deze passage komt zowel voor in de Tosephta Talmoed, die ong. 230 n.Chr. in Palestina verscheen, als in de Babylonische Talmoed, waarvan de uiteindelijke editie verscheen rond 500 n.Chr.: "Yebamot" 12b, 100b; "Ketubot" 39a; "Nedarim" 35b; "Niddah" 45a.
18. J.Kremer en A.A.Haspels, a.w., 37.
19. Soranus, "Gynaecologia" I, 61-63. De vertaling van deze passage door J.Rutgers (nt.13) is door ons enigszins gemoderniseerd; bovendien zijn tussen haakjes de bekende of de meest waarschijnlijke Latijnse namen van de bestanddelen van de recepten weergegeven.
20. 1 obool=0,66 gram; 1 drachme=4 gram(=6 ob.); 1 cyathus=42 milliliter.
21. C.J.S. Thompson, "The Mystery and Art of the Apothecary", London, 1929, 43 evv..
22. Norman E. Himes, a.w., 90.
23. M.A. van Andel, "Klassieke Wondermiddelen", Gorinchem 1928, 170 evv..
24. M.L. Gujral, D.R. Varma, K.N. Sareen, A.K. Roy, "Indian Journal of Medical Research", 48(1960), 46(gec. in het artikel uit nt.3).
25. M.Thiery, a.w., 154.
26. Vgl. C.W. Bodemer, Concepts of Reproduction and its Regulation in the History of Western Civilization, "Contraception" 13 (1976), 429.
27. Dioscurides, "De materia medica" II, 159; Orbasius, "Euporiston", 4, 116; Hopkins vermeldt deze recepten(nt.1), maar noemt ze onwerkzaam, omdat ze worden voorgeschreven voor gebruik na de coïtus.
28. W. Jöchle, Menses-inducing Drugs: Their Role in Antique, Medieval and Renaissance Gynecology and Birth Control, "Contraception" 10 (1974), 425-439.
29. Soranus, "Gynaecologia" I, 64-65.
30. Ovidius, "Amores", 2, 13, 1-28; 2, 14, 1-44.

vervolg van pag. 11

Als men op grond van het feit dat het menselijk organisme zich in de schoot van de vrouw ontwikkelt, afleiden wil dat de vrouw dus het recht heeft een zwangerschap te onderbreken, dan legt men op stoïcijn-christelijke wijze normen in "natuurlijke" verschijnselen; of als men beweert dat "abortus uiteraard geen moord is" (Brugsma in de Haagse Post) dan beweert men iets, op even weinig wetenschappelijke gronden als zijn kerkelijke tegenstanders, over de aard, het begin en de betekenis van het menselijk leven. Daarom trent hebben biologen, noch medici, noch antropologen een eensgezinde en wetenschappelijk gefundeerde opvatting en daarom is het verdedigen of bestrijden van legalisering van abortus een kwestie van ideologische strijd om een bepaald mens- en maatschappijbeeld.